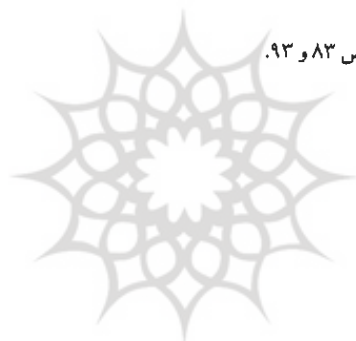

برای ملاقات مانده است یا نه؟» دوستان گفتند تنها یک خانواده مسیحی که فرزندشان در جبهه شهید شده، باقی مانده است. آیا به خانه آنها هم تشریف می‌برید؟ معظم‌له جواب مثبت دادند. چون این خبر را به اهل آن خانه گفتند، همگی از فرط خوشحالی در پوست خود نمی‌گنجیدند. بزرگ‌خانه با شنیدن خبری بی‌هوش بر روی زمین افتاد و او را به بیمارستان منتقل کردند. خانم‌ها نیز سراسیمه، دنبال پوششی مناسب برای خود بودند، وقتی آقا تشریف آوردند، با گرمی با اهل خانه برخورد کردند. در زمان پذیرایی نیز از میوه‌هایی که برای ایشان می‌آوردند، تناول کردند و به دیگران اشاره کردند که: «شما نیز میل کنید تا آنان بدانند که ما آنها را از خود می‌دانیم.»

حجت‌الاسلام والمسلمین موسوی کاشانی

بی‌نوشتها:

۱. پرتوی از خورشید، علی شیرازی، ص ۸۳ و ۹۳.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

قال رسول الله (ص): لَا تَهْتَمُّ لِرِزْقِ غَدٍ فَإِنَّ كُلَّ غَدٍ يَأْتِي رِزْقُهُ.

غم روزی نخور، هر فردایی روزیش خواهد رسید.

رسالت روحانیون شاغل در سپاه از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام

معظم رهبری (مدظله العالی)

حسین شیدائیان

سراغاز

میراث عظیم و گرانسنگ فرهنگ و معرفت دینی و تمدن اسلامی برجسته‌ترین دستاورد سخت‌کوشی و فداکاری‌های بی‌شائبه‌ی روحانیت است؛ حوزه‌های علمیه با جهاد دینی و ژرف‌اندیشی علمی درخت کهن و ریشه‌دار فرهنگ اسلام را آبیاری و بارور ساخته و با تسبیح معارف اسلام باورها و اعتقادات دینی مردم را استحکام بخشیدند. عالمان متعهد و وارسته در بیان امام صادق (ع)، مرزبانان بیدار و دژهای استوار مرز و بوم فرهنگ و آموزه‌های دینی در برابر شیخیون و هجوم گسترده شیاطین هستند:

عُلَمَاءُ شِيعَتِنَا مُرْطَبُونَ فِي النَّفْرِ الَّذِي يَلِي إِبْلِيسَ وَ عَقَارِيئُهُ يَمْتَوُونَهُمْ عَنِ الْخُرُوجِ عَلَى ضَعْفَاءِ شِيعَتِنَا وَ عَنْ أَنْ يَتَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ وَ شِيعَتُهُ.

علمای شیعه ما نگهدارندگان مرزی هستند که در آن سوی ابلیس و دیوهایی او قرار دارند و جلوی یورش آن‌ها به شیعیان ضعیف ما و تسلط ابلیس و پیروان او را بر آنان می‌گیرند.^۱

امام خمینی (ره) استمرار حیات طیبه اسلام ناب و پویایی معارف دینی را مرهون تلاش‌های بی‌وقفه قرن‌های متمادی عالمان راستین می‌داند:

«اسلام به دست روحانیون تا حالا زنده مانده»^۲؛ «اگر فقهای عزیز نبودند، معلوم نبود امروز چه علمی به عنوان علم قرآن و اسلام و اهل بیت - علیهم السلام - به خورد توده‌ها داده بودند.»^۳

روحانیون، مبیین احکام اسلام، مفسران وحی و فرامین الهی و آیین‌های از سیره و سنت ائمه معصومین علیهم‌السلام هستند. پیوند دینی مردم با آنان در طول تاریخ در همین نکته ظریف نهفته است که امام صریحاً به آن اشاره می‌نماید:

«این‌ها [روحانیون] مظهر احکام اسلام‌اند، این‌ها مبیین قرآن‌اند، این‌ها مظهر نبی اکرم‌اند، مردم این‌ها را این جور شناخته‌اند.»^۴

رسالت و مسئولیت عالمان بیدار و روحانیت شیعی از آغاز پیدایش تاکنون، هدایت مردم به صراط مستقیم، مبارزه با ظلم و ستمگران، حضور در صحنه‌های گوناگون سیاسی و اجتماعی و ادای تکلیف شرعی است؛ از این رو در روایات متعدد از عالمان دین به عنوان «أَمَنَاء»^۵، «وارثان»^۶ و «جانشینان»^۷ پیامبر یاد شده است.

انقلاب اسلامی

عالمان شجاع و دوراندیش پرچم نهضت‌های اسلامی و شیعی و قیام‌های یکی دو قرن اخیر را بر دوش کشیده‌اند؛ در نهضت اسلامی ایران هم از حادثه خونین فروردین ۴۲ فیضیه تا پیروزی انقلاب اسلامی، روحانیت متعهد و اصیل، پیشگامان مبارزه و پیش‌کسوتان شهادت بودند.

گسترش انقلاب در سایر اقشار جامعه مرهون تبلیغ و هدایت‌های روحانیان مبارز و فداکار بوده که در این راه مقدس، تبعید، زندان و شکنجه‌های طاقت‌فرسا را به جان خریدند و در انجام رسالت دینی و تکلیف الهی هدایتگری و مبارزه با ظلم از هیچ کوششی دریغ نورزیده‌اند و تاکنون گوشه‌هایی از این زحمات مخلصانه آنان در صفحات تاریخ انقلاب اسلامی ثبت گردیده است.^۸

دفاع مقدس

از همان روزهای آغازین تهاجم و حشیانه و گسترده به ام‌القرای جهان اسلام روحانیون روشنی‌بخش محفل انس و معنویت رزمندگان اسلام بودند؛ حضورشان در سنگرهای نبرد تفسیر روشنی از آیات جهاد بود، عطر کلام روحانیون شوق به جهاد و شهادت‌طلبی را در جان رزمندگان زنده می‌کرد و توان رزمی دلاورمردان و سحرخیزان عاشق‌پیشه را افزون می‌ساخت؛ بر تن داشتن لباس رزم و به دست گرفتن سلاح و حضور در خطوط مقدم جبهه جلوه‌هایی از پیوند حماسه و عرفان بود.^۹ رزمندگان حضور یک روحانی در کنار خود را نشانه‌ای از آرامش و فرماندهان راه‌کار معنوی پیروزی عملیات نظامی می‌دانستند.^{۱۰}

بیش از دو هزار و پانصد شهید گلگون کفن روحانی در هشت سال حماسه دفاع مقدس که رشته تعلقات به درس و بحث را رها کرده و در مجمع ملکوتیان شعر حضور سروده‌اند، کارنامه‌ای درخشان و برگ زرینی است که بر تارک تاریخ دفاع مقدس می‌درخشد.^{۱۱}

سپاه و ضرورت حوزه نمایندگی

سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مولود برگزیده انقلاب دینی است که از بطن آرمان‌های مکتبی و انقلابی ملت مبارز ایران برخاست و تجلیگاه اقتدار سیاسی - نظامی جمهوری اسلامی و بازوی توانمند ولی فقیه گشت. مأموریت خطیر پاسداری از دستاوردهای انقلاب و نقش‌آفرینی‌های حساس سپاه در ترسیم سیاست‌ها و اهداف متعالی انقلاب اسلامی، پیوند مستحکم این نهاد با روحانیت متعهد را ضروری ساخت؛ بدین سان امام خمینی (ره) در اوایل سال ۵۸ نمایندگی ولی فقیه در سپاه را بنیان نهاد، چون این نهال نوپا می‌بایست «تابع اسلام فقاقت شود و نقایص خود را جبران نماید تا برای اسلام و نهضت مفیدتر گردد»^{۱۲} و به فرماندهان سپاه سفارش نمود تا با بهره‌گیری از توان علمی و معنوی روحانیت؛ شخصیت اسلامی، انقلابی و معنوی سپاه را قوام بخشند:

سعی کنید اسلامتان از روحانیت جدا نشود و با آنان که اسلامشان با روحانیت مخالف است، مخالفت کنید.^{۱۳}

مقام معظم رهبری، این تدبیر حکیمانانه امام را می‌ستاید و فلسفه پیدایش حوزه نمایندگی در سپاه را برای روحانیون توصیف می‌فرماید:

این کار برای این است که این سازمان انقلابی، نظامی، حساس، مفید تجربه شده و مورد نیاز و امید از همه جهات، در سلامت کامل باقی بماند. این همان مسئولیت عظیمی است که باید شما آقایان محترم، آن را بر دوش‌های استوار و کارآمد خود حس کنید.^{۱۴}

فرصت خدمتگزاری

روحانیونی که توفیق مسئولیت‌پذیری را در رکن رکین انقلاب یافته‌اند به این نکته ظریف توجه کنند که بهترین فرصت را برای خدمتگزاری فرهنگی به انقلاب اسلامی به دست آورده‌اند و اندوخته‌های علمی و دست‌آوردهای معنوی سال‌ها درس و بحث و تزکیه و تعلیم را در خدمت تحکیم پایه‌های معنویت سپاه به کار گرفته‌اند و هیچ‌گاه شائبه این مطلب را به ذهن خود راه ندهند که اگر در حوزه‌ها می‌ماندیم و به تحصیص و مطالعه ادامه می‌دادیم بهتر از حضور در جمع برادران پاسدار بوده بلکه این را شایستگی و اهمیت خدمتگزاری به نظام اسلامی و دستاوردهای انقلاب اسلامی بدانند و

مسئولیت‌پذیری اجرایی فرهنگی و تبلیغی را یک عبادت و امر مقدس به شمار آورند و آن را یک فرصت استثنایی برای خدمتگزاری به نظام اسلامی بدانند، همان‌گونه که امام به آن اشاره می‌فرماید:

... علما و طلاب باید کارهای قضایی و اجرایی را برای خود یک امر مقدس و یک ارزش الهی بدانند و برای خود شخصیت و امتیازی قائل بشوند که در حوزه ننشسته‌اند، بلکه برای اجرای حکم خدا، راحتی حوزه‌ها را رها کرده و مشغول به کارهای حکومت اسلامی شده‌اند. اگر طلبه‌ای منصب امامت جمعه و ارشاد مردم یا قضاوت در امور مسلمین را خالی ببیند و قدرت اداره هم در او باشد و فقط به بهانه درس و بحث مسئولیت نپذیرد و یا دلش را فقط به هوای اجتهاد و درس خوش کند، در پیشگاه خداوند بزرگ یقیناً مؤاخذه می‌شود و هرگز عذر او موجه نیست، ما اگر امروز به نظام خدمت نکنیم و استقبال بی سابقه مردم از روحانیت را نادیده بگیریم، هرگز فرصت و شرایط بهتر از این را نخواهیم داشت.^{۱۵}

نکته دیگر این که در نهادهای انقلابی و دولتی به خصوص سپاه پاسداران انقلاب اسلامی حضور روحانیون متعهد برای فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی و ارتقاء معرفت دینی یک امر اجتناب‌ناپذیر است، زیرا در صورت سستی و عدم حضور، فاجعه انحراف فکری و فرهنگی این نهاد با برکت و فتح‌الفتوح انقلاب را تهدید می‌نماید.

اکنون با رویکردی به اندیشه و دیدگاه‌های امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری مأموریت و رسالتی را که نهاد نمایندگی و روحانیون شاغل در سپاه بر دوش دارند در حد گنجایش این مقاله بیان می‌نمایم.

پیوند عاطفی

ارتباط معنوی و روحی و رفتار صمیمی با پاسداران مأموریت اصلی روحانیون و مطلوب نظر امام و رهبری است، روحانیون یک عنصر و شخصیت معنوی و مربی اخلاق در سازمان سپاه محسوب می‌شوند. از این رو نباید خود را در پیچ و خم تشکیلات و بن‌بست فعالیت‌های اداری و روزمرگی گرفتار نمایند و یا احياناً همسان برخی مدیران و فرماندهان رفتارهای تحکم‌آمیز داشته باشند، بلکه با حفظ و رعایت کامل قداست و شأن روحانی رابطه‌ای فراتر از تشکیلات و سازمان با نیروها برقرار سازند و با ورود به فضای روحی و عاطفی پاسداران، محرم راز آنان گردند. در حالات و رفتار شهید محلاتی چنین پیوندی با برادران سپاه مشاهده می‌شد. این بزرگوار ارتباط عاطفی خاص با پاسداران داشت و این ارتباط معنوی آنچنان قوی بود که حتی اگر کسی درون منزل خود مشکلات شخصی یا خانوادگی داشت برای حل آن به ایشان مراجعه می‌کرد.^{۱۶}

دوران دفاع مقدس اوج تبلور این پیوند بود و تأثیر ارتباط عاطفی یک روحانی در جبهه در

تقویت روحیه رزمندگان کمتر از کلاس‌های عقیدتی سیاسی و احکام دینی نبود. اکنون نیز برجسته‌ترین راه کار حفظ انقلاب از آسیب‌های فرهنگی و نیز مؤثر شدن فعالیت‌های تبلیغی و فرهنگی روحانیون، استمرار این ارتباط معنوی با یادگاران دفاع مقدس است و این نکته مهمی است که امام خمینی (ره) به آن تأکید می‌نماید:

باید همان محافل انس و نورانیت و برادری و وحدتی که در میدان‌های نبرد و در جبهه بوده است و همان ارتباط معنوی که میان شما و روحانیون عزیز برقرار بوده به مجامع داخلی و به همه محیط‌های سیاسی اجتماعی و نظامی کشانده شود، تا انقلاب اسلامی ما از خطر آفت‌ها و تفرقه‌ها و بی‌تفاوتی‌ها، محافظت گردد.^{۱۷}

سخن دل

هنرمندی و ظرافت منصب روحانی، طبابت جان‌هاست که با ندای ملکوتی و عارفانه برخاسته از عمق جان خود می‌تواند با روح مخاطبان دمساز شود. مقام معظم رهبری هم تأثیرگذاری و ارتباط با جان و دل دیگران را رسالت اصلی روحانی می‌داند:

کار اصلی روحانی مخاطب قرار دادن دل‌هاست، با دل‌ها حرف زدن آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد، این مهم است...^{۱۸}

شایسته است که کلام روحانی به گونه‌ای باشد که عطر معنویت و نسیم شکوفه‌های اخلاق و معرفت در جان پاسداران بپراکند و از کلیشه‌پردازی، تصنع در ادای الفاظ و کلمات و مغلق‌گویی به شدت بپرهیزد، زیرا «سخن کز دل آید بود دل‌پذیر»^{۱۹} و مسئولیت روحانیان شاغل در سپاه با خطیبان و سخنرانان متمایز است، آن‌ها باید از سوز دل به علاج دردهای معنوی و فرهنگی پاسداران بپردازند. امام خمینی بر این باور بود که کلامی تأثیرگذار است که از قلب پاک بیرون بیاید.^{۲۰} ایشان با بیان خاطره‌ای موعظه‌هایی را که از عمق جان برمی‌خیزد و بر سراسر روح مخاطب تأثیر می‌گذارد، به تصویر می‌کشد: من در زمان اختناق رضاخانی وقتی در مدرسه فیضیه صحبت می‌کردم، آنگاه که از جهنم و عذاب الهی بحث می‌کردم همه خشکشان می‌زد ولی وقتی از رحمت حرف می‌زدیم می‌دیدم که دل‌ها نرم می‌شود...^{۲۱}

پرورش روح

فلسفه پیدایش آموزش‌های عقیدتی - سیاسی و دوره‌های طرح معرفت و بصیرت در سپاه بر اصل پرورش روح انسان‌ها استوار است. بنابراین سرلوحه برنامه‌ها و تلاش‌های روحانیون باید به

نکته مهم دفع رذایل و آراستگی به فضایل در دل و جان پاسداران معطوف گردد. و رهنمود امام خمینی درباره تدوین مقالات نصیحت‌آمیز به پاسداران^{۲۲} را همواره در نظر داشته باشند و در تدوین متون آموزشی، کلاس‌های درس و تدوین مقالات در مجلات تخصصی و مختلف به تناسب سطح‌بندی مخاطبان، مباحث اخلاقی و خودسازی را با جدیت پیگیری نمایند، زیرا اولین گام برای پرورش روح و تربیت نفوس مستعد و رسیدن به درجات و مقامات معنوی آراسته شدن به زیبایی‌های اخلاق اسلامی است.

بزرگمردان و سرداران سرفراز تاریخ پر نشیب و فراز اسلام در سایه تعلیم و تربیت پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) روحشان پرورش یافت و استعداد‌های معنوی آنان شکوفا گردید، به گونه‌ای که یک نفر همانند یک امت و یک سردار هم‌آورد یک لشکر بود.

امام خمینی در جمع گروهی از پاسداران با اشاره به حفظ معنویت و تقویت و جنبه‌های لطیف روحی اسلامی، مالک اشتر را یک نمونه روشن تربیت یافته مکتب اسلام معرفی می‌کند و سپاهیان را به تجلی بخشیدن حظّ الهی و معنوی انسانی دعوت می‌فرماید:

آنی که امتیاز می‌دهد شما را و همه ما را از حیوانات، آن معانی است که در انسان موجود است. بالقوه موجود است و باید بالفعل بشود، آن حظّ الهی و روحانی است که در انسان موجود است و باید رشد بدهد. اگر چنانچه آن حظّ معنوی را رشد دادید یکی‌تان یک فوج می‌شوید، یک نفر دیگر نیستید؛ یک موجود می‌شود موجودات، یک قطره می‌شود دریا.^{۲۳}

شکوفایی این جنبه معنوی و الهی انسان جز با انس و آشنایی با احکام و معارف دین میسر نیست و اینجاست که رسالت اصلی روحانیون شاغل در سپاه به خوبی روشن می‌گردد که با تبیین صحیح آموزه‌های دین و ارائه راه کارهای عملی رسیدن به مقامات معنوی و معرفی الگوهای تاریخی و معاصر، راه را برای تربیت سردارانی همچون یاران باوفای پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) هموار سازند:

مقام معظم رهبری برای پیدایش بزرگمردان و سرداران پاک نهاد، تلاش‌های خالصانه تبلیغ دین را یادآور می‌شود:

شما هر چه نیرو دارید برای هنر تبلیغ و بیان احکام و غیرت دینی و هر چه دارید اینجا مصرف کنید، کاری با ید شماها بکنید که این آقایان هر کدامشان تبدیل بشوند به یک حنظله غسیل الملائکه به یک ابی ذر، به یک سلمان، این را شماها می‌توانید بکنید؛ اینها پاک هستند؛ هر چه ممکن است شما صرف وقت بکنید برای این آقایان.^{۲۴}

رفتار صادقانه

دقت در انطباق عملکرد با گفتار و مراقبت در رفتارها و معاشرت با برادران پاسدار از ضروری‌ترین برنامه‌هایی است که روحانیون باید به آن اهتمام داشته باشند و به سفارش امام صادق که فرموده است: «كُونُوا دُعَاةً لِلنَّاسِ بِغَيْرِ اَلْسِنَتِكُمْ»^{۲۵} جامعه عمل ببوشانند و بدانند که عمل خالصانه و تقوای عملی و تجسم و تبلور، یعنی فضایل و حسنات اخلاقی در سازندگی روح و جذب نیروها و جوانان به معنویت بیشتر از خطابه و نوشتار اثرگذار است، زیرا «دو صد گفته چون نیم کردار نیست»^{۲۶} مقام معظم رهبری خطاب به مسئولان نمایندگی ولی فقیه در سپاه آثار مثبت و منفی رفتار صحیح و غلط را چنین بیان می‌نماید:

شما در سپاه باید، صدق در گفتار و صدق در عمل را نشان بدهید، با عمل و گفتار صادقانه و آگاهانه خودتان بایستی سپاه را همچنان در مواضع انقلابی شجاعانه پیشروانه‌اش حفظ کنید. اگر خدای نکرده بر اثر عمل ما، بر اثر گفتار غلط و ناشیانه ما، بر اثر بی مطالعه‌گی و بی توجهی ما، بر اثر اهمیت ندادن به موقعیت، یک نفر انسان، گمراه و دچار تردید و شک بشود، آنگاه وزر و بالاش خیلی زیاد است.^{۲۷}

ایشان در بیانی دیگر به کارآیی تبلیغ عملی اشاره می‌نماید:

روحانیون عزیز ما می‌دانند و دائماً باید توجه داشته باشند که عمل بیش از زبان کارآیی دارد. بهترین گویندگان و شیرین زبان‌ترین معلمان و واعظان و بیان‌کنندگان اگر عملشان بلند همه این شرفین زبانی‌ها نقش بر آب خواهد شد.^{۲۸}

دوگانگی قول و عمل موجب بی اعتمادی مخاطبان و پاسداران و باعث بدبینی نسبت به عموم جامعه روحانیت اصیل و متعهد می‌گردد، شعاع عملکرد یک روحانی بر محیط نظامی یا اداری محدود نیست بلکه در جامعه نیز اثرات مطلوب یا نادرست آن انعکاس می‌یابد و اگر به واسطه اعمال دون شأن یک روحانی و مخالف محتوای خطابه و وعظ او مشاهده شود افراد ضعیف النفس را به انحراف می‌کشاند، بنابراین روحانیون سپاه علاوه بر مراقبه بر اعمال خود رفتار سایر همکاران روحانی را نیز مواظبت نمایند تا خلاف زی طلبگی و روحانی از آنان صادر نگردد.

امام خمینی در مواظظ و نصایح خود به روحانیون داستان تکان دهنده و عبرت‌آموزی را درباره مغایرت عملکرد و گفتار روحانیون بیان می‌کند:

یک قصه‌ای را برای من نقل کرده‌اند که یکی از تجار پیش یکی از علمای بزرگ - حالا کی بوده است نمی‌دانم - رفته است و گفته است که آقا! اگر پشت کتابی یک چیزی نوشته‌اند به ما هم

بگویند. کتاب‌ها معلوم، اما اگر پشت کتابی چیزی نوشته‌اند که شما از آن مطلع هستید به ما هم بگویند برای این که ما می‌بینیم که شما ما را دعوت می‌کنید به خیر و صلاح، و خوتان نیستید اصلش. معلوم می‌شود که یک مطلب دیگر در کار است. آن آقا گریه کرده است - از قراری که گفته‌اند - و گفته است حاجی هیچ چیز دیگری نیست و ما فاسدیم... بنابراین، انسان باید متوجه این معنا باشد و خصوصاً این طبقه، این طبقه‌ای که می‌خواهند مردم را ارشاد کنند، اینها باید اقوالشان با اعمالشان موافق باشد.^{۲۹}

نظارت

ساختار فکری و فرهنگی سپاه بر پایه‌های رعایت قانون و موازین شرع بنیان‌گردیده است، و روحانیون سپاه نگهبانان هوشمند آیین و دستورات دینی هستند تا پایه‌های دینی سپاه مستحکم باقی بماند. مسئولیت خطیر نظارت دینی روحانیون در صورتی موفقیت‌آمیز خواهد بود که: اول. خود نمونه‌ای از کمالات اخلاقی و دینی و آینه‌ای صیقل یافته و شفاف باشند تا پاسداران در معاشرت با ایشان زشتی‌های اخلاقی و کژتابی‌های دینی را باز شناخته، آن‌ها از خود دور سازند. دوم این که هوشمندانه فرایند تدوین آیین‌نامه‌ها، تصمیمات و سیر مراحل تحولات سازمانی و سیستم و برنامه‌های فرهنگی را مراقبت نمایند و عیار عملکردها را به محک شرع بسنجند و همچنان که در احکام امام و رهبری خطاب به نمایندگی ولی فقیه ابلاغ شده، نسبت به تطبیق مقررات و ضوابط سپاه با احکام شرع اهتمام زیاد داشته باشند.^{۳۰}

مقام معظم رهبری حضور روحانیون را ضمانت اجرای دستورات دینی در سپاه می‌داند: شما برادران روحانی تضمین‌کننده صحت و سلامت دینی و انقلابی سپاه پاسداران هستید.^{۳۱} دیدگاه امام نسبت به رعایت موازین شرع در سپاه این بود که آنچنان رفتارها و عملکردها مطابق معیارهای اسلامی باشد که همه فعالیت‌ها و مأموریت‌ها عبادت محسوب شود و سپاه پاسداران عبادتگاه الهی باشد. شهید محلاتی در خاطره‌ای جالب در این باره می‌گوید:

به خدمت امام رسیدم، فرمود: «به پاسدارها بگویند که سپاه را مسجد کنند؛ پرسیدم معنای این که فرمودید سپاه را مسجد کنند چیست؟ فرمود: کاری کنید که همان‌طور که انسان‌ها برای خودسازی و ارتباط با خدا به مسجد می‌روند به سپاه بیایند و سپاه مسجد شود.»^{۳۲}

تحقق انتظار امام جز با تلاش‌های متعهدانه روحانیون وارسته و مهذب برای حاکمیت بخشیدن به قوانین شرع در سراسر سپاه میسر نیست، و این ایده و دستور امام مسئولیت و رسالت

روحانیون و نمایندگی ولی فقیه را در انطباق دادن تصمیمات و رفتارها با معیار شرع، سنگین می‌سازد تا در مقابل برخی تصمیمات یا رفتارهای مغایر با شرع عکس‌العمل قانونی نشان دهند و مسیر تصمیمات را به جهت رعایت شرع هدایت کنند.

توانمندی و سعه صدر علمی

ارتقاء سطح تحصیلات تخصصی و اطلاعات عمومی و علمی کارکنان، به ویژه در سالهای اخیر، حضور عالمانه، محققانه و روشنگرانه روحانیت را می‌طلبد تا بتواند مجهولات ذهنی و فکری کارکنان را به معلومات دینی تبدیل نماید.

بنابراین شایسته است که روحانیون خدمتگزار در سپاه با مطالعات روزانه و عمیق دینی و سیاسی و نیز آموزش‌های ضروری و کاربردی ضمن خدمت، آمادگی لازم را پیدا کنند تا قبل از پیدایش شبهات اعتقادی و سؤالات سیاسی جدید، در ذهن کارکنان؛ خود را مهیای پاسخگویی نمایند و برای مصونیت فکر و ایمان پاسداران دستاوردهای انقلاب از سیل ویرانگر شبهات اعتقادی و سیاسی، برستان تشنه اندیشه‌ها را از کوثر زلال معرفت دینی و آئین اسلام ناب سیراب سازند و در حوزه و قلمرو مسئولیت‌های خود با برپایی جلسات توجیهی، آموزشی و علمی اندیشه پاکِ برادران پاسدار را در برابر شیوع و پیروسی‌های فلج‌کننده فرهنگ دینی بیمه نمایند.

بدیهی است که با توجه به پیچیدگی‌های سیاسی و فرهنگی دهه سوم انقلاب روحانیون با، سؤال‌های گوناگونی از نسل جدید سپاه که نشیب و فرازهای دوران مختلف انقلاب را ندیده و رویدادها و عبرت‌های نسل اول را تجربه نکرده‌اند روبرو شوند که احیاناً با سنجیدگی و پُختگی مطالب دیگران فاصله داشته باشد، که می‌توان با سعه صدر و تدبیر و توانمندی علمی و با پرهیز از متهم کردن این‌گونه جوانان پاسخ صحیح، جامع و مستدل و منطقی را بیان نمود و به این تذکر لطیف و ظریف امام بیشتر توجه کرد که گویی برای همین امروز بیان فرموده‌اند:

«علما و روحانیون ان شاء الله به همه ابعاد و جوانب مسئولیت خود آشنا هستند ولی از باب تذکر و تأکید عرض می‌کنم امروز که بسیاری از جوانان و اندیشمندان در فضای آزاد کشور اسلامی مان احساس می‌کنند که می‌توانند اندیشه‌های خود را در موضوعات و مسائل مختلف اسلامی بیان دارند، با روی گشاده و آغوش باز حرف‌های آنان را بشنوند و اگر بیراهه می‌روند، با بیانی آکنده از محبت، و دوستی راه راست اسلامی را نشان آن‌ها دهید... به جای پرخاش و کنار زدن آن‌ها با پدری و الفت، با آنان برخورد کنید...» ۳۳

ابتکار آموزشی

تولید آثار علمی، آموزشی و تبلیغی و اجرای دوره‌های عقیدتی و سیاسی بدون در نظر داشتن حقایق و واقعیت‌های موجود فرهنگی و درک صحیح از نیازهای واقعی مخاطبان، به جز هدر دادن امکانات و اتلاف زمان نتیجه‌ای نخواهد داشت. بنابراین، روحانیون از بیان و تدوین مطالب کلی و مبهم و سطح‌بندی نشده که برای خود نویسنده و یا گوینده نیز هضم نشده خودداری کنند و با بهره‌گیری از شیوه‌های نوین نویسندگی و تبلیغی همچون، روان‌نویسی، زیبا و زنده نوشتن، تهیه فیلم، نمایشنامه یا داستان‌نویسی و سخنان شیرین و رسا که با لطافت‌های شعری و ادبی آمیخته باشد، مخاطبان را با پیام‌های عالی و پرمغز مفاهیم دینی آشنا سازند.

ابتکار و نوآوری در برنامه‌های آموزشی و تبلیغی همراه با سازماندهی و نظم منطقی، نتایج پربارتر و بهتر به دست می‌دهد و انگیزه و رغبت مخاطبان را برای سیراب ساختن روح تشنه خود افزون‌تر می‌کند و این نکته‌ای است که مقام معظم رهبری به آن تأکید خاص داشته است:

«... با روش‌های برنامه‌ریزی شده و شیوه‌های ابتکاری، معنویت و آگاهی و معرفت اسلامی را در سپاه رشد و عمق بخشند.»^{۳۴}

حلقه وصل

گسترده‌گی و تنوع مأموریت‌های سیاسی اجتماعی و فرهنگی سپاه و ارتباط با دیگر نهادها و شخصیت‌ها، حوزه‌های علمیه و روحانیت، ائمه جمعه و جماعت و نقش آفرینی این نهاد در حل مشکلات منطقه‌ای و بومی و قومی امتیازی است که سپاه را از دیگر نهادهای انقلابی متمایز می‌سازد. امام یکی از راه‌کارهای تقویت سپاه و روحانیت و دلگرم نمودن مردم مناطقی که اختلافات بومی یا قبیله‌ای دارند، تفاهم سپاه با روحانیون ائمه جمعه و جماعت می‌داند و روحانیون سپاه را حلقه اتصال و مهره کارگشایی معضلات داخلی و پیوند با روحانیون محلی معرفی می‌کند: «سعی شود بین ائمه جمعه و سپاه پاسداران تفاهم باشد... باید اشخاصی را مأمور کنید تا اگر در شهری اختلافی بین روحانیت و سپاه است برطرف کنند.»^{۳۵}

هنر روحانی در حل و فصل اختلافات پیش آمده، لطافت و ظرافتی می‌طلبد که ضمن حفظ استقلال سیاسی سپاه و منع ورود سپاهیان به مناقشات منطقه‌ای، پیوند سپاه با مردم را که گرایش‌های مختلف دارند حفظ کند و با گسترش صمیمیت سپاه و ملت و دلگرم نمودن آنان نسبت به آرمان‌های نظام اسلامی منافع‌های رخنه دشمنان را برای تشنج و آشوب ببندند.

یکی از رهنمودهای جامع و کاربردی امام خطاب به روحانیون و دیگر مسئولان سپاه در موضوع ارتباط عمیق با مردم و پرهیز از طرفداری از اختلافات منطقه‌ای و قومی همین است که: سعی کنید ائتلاف نظرها را که در تمام جاها هست به سپاه نکشید... سعی کنید که مردم را دلگرم کنید.^{۲۶}

ارتباط مستمر با روحانیت متعهد و اصیل و متخصصین مختلف حوزه‌های علوم دینی و شناسایی مراکز علمی و پژوهشی که در مسیر نوآوری‌های علمی و جنبش نرم‌افزاری حرکت می‌کنند، در بهبود و ارتقای سطح فکری و فرهنگی نیروها و سیستم آموزشی و پژوهشی سپاه تأثیر فراوانی دارد: مقام معظم رهبری یکی از رسالت‌های حوزه نمایندگی را همین ارتباط علمی با صاحب‌نظران علوم اسلامی می‌داند:

با روحانیت متعهد و حوزه‌های علمیه و مراکز علمی و فرهنگی کشور به منظور تغذیه فکری و معنوی فرماندهان و مسئولان و نیروهای سپاه ارتباط برقرار نمایید.^{۲۷}

معرفت سیاسی

آمیختگی دین و سیاست و تجلی آن در کارکردهای مدیریتی و تبلیغی روحانیون متعهد بهترین دستاورد انقلاب اسلامی به شمار می‌آید. امام و رهبری از جنبه نظری و عملی روحانیتی را در نظام اسلامی کارآمد و مثبت ارزیابی می‌کنند که علاوه بر مزیت‌های علمی و اخلاقی «سیاس» و در بررسی و شناخت مسائل و حوادث مختلف کشور، جهان اسلام و بین‌المللی زیرک و هوشیار باشد و با معادلات و فرمول‌های مبتنی بر آموزه‌های دینی برآیند رویدادها را پیش‌بینی نماید و مخاطبان خود را از ورطه سقوط در دام‌های گسترده انحرافات سیاسی نجات دهد و به مسیر حفظ نظام و رسیدن به آرمان‌های متعالی آن رهنمون شود.

تکثر احزاب و رویکرد آنان به شعارها و ایده‌های نوین؛ چرخش مواضع در برخی جناح‌های سیاسی، کارکردهای مثبت و منفی گروه‌های فعال و غیر فعال سیاسی در دهه سوم انقلاب، شرایط سیاسی پیچیده و جدیدی را موجب شده که نیاز بیشتری به جامعه‌شناسی احزاب و جریان‌شناسی معاصر را به وجود آورده است.

در عرصه بین‌الملل، خاور میانه و جهان اسلام هم هر روز شاهد حوادث و رویدادهای متفاوتی هستیم؛ سیاستمداران کهنه کار استعمار دیروز و استکبار جهانی امروز سناریویی را طراحی و دیکته کرده‌اند که نیروهای نظامی و اطلاعاتی خود را تحت شعار مبارزه با تروریسم و گسترش

دمکراسی و اجرای اصلاحات به کشورها گسیل داشته‌اند و پس از این مرحله عوامل دست پرورده خود را با مصادره رأی مردم بر مسند قدرت نشانده و در برخی کشورهای اروپایی و آسیای میانه هم با دخالت آشکار و پنهان رأی مردم را به نفع طرفداران خود تغییر داده‌اند، حمایت از مخالفان داخلی حکومت‌ها و زمینه‌سازی برای اجرای گام به گام طرح خاور میانه بزرگ، گسترش طرح‌ها و منطقه کمربند امنیتی اسرائیل؛ ترویج شعار اصلاحات براساس دیدگاه‌های حفظ منافع استکباری در کشورهای اسلامی، از جمله سیاست‌های شیطنانی و دراز مدت استکبار جهانی است.

آگاهی از وضعیت و شرایط پیچیده سیاسی جهان امروز ضروری‌ترین برنامه روحانی سپاهی است که بتواند دیگران را نسبت به رویدادها هوشیار کند تا در دام شبهات اسیر نشوند و این دستورالعمل جاودانه امام صادق را نصب العین قرار دهند که فرمود: «الْعَالَمُ بِرَمَانِهِ لَا تَهْتَمُّ عَلَيْهِ اللّٰوِائِسُ»^{۳۸} بر عالم به زمان خود، افکار آلوده و شبهات هجوم نخواهد آورد.

مقام معظم رهبری نسبت به پیامدهای نداشتن آگاهی و تحلیل صحیح از حوادث و رویدادها در سپاه هشدار می‌دهد:

دو چیز است که بیش از همه باید مورد توجه قرار بگیرد؛ یکی کامل کردن آگاهی از شرایط و معرفت به زمان و دیگری تحلیل صحیح حوادث؛ که اگر این تحلیل صحیح نباشد؛ مشکلات به وجود خواهد آمد و حتی ایمان‌های محکم هم به خاطر نبودن آگاهی و روشن بینی و نداشتن تحلیل درست از وقایع ممکن است در جهت خلاف قرار بگیرد.^{۳۹}

مسئولیت مهم و عظیم روحانی در مسند ارشاد و هدایت و نظارت؛ تکمیل معارف دینی و تقویت توان تحلیل سیاسی است؛ و رهبری به این وظیفه مهم چنین اشاره می‌کند:

یکایک برادران سپاه باید تدبیر و تقوا - یعنی همان طهارت و عمل به موازین دینی - را دارا باشند. این، همان مسئولیت اصلی - یعنی علم و معرفت و آگاهی دینی است. البته معرفت و آگاهی دینی شامل مسائل سیاسی هم می‌شود و منظور فقط نماز و روزه و امثال اینها نیست. دشمن‌شناسی و دوست‌شناسی و جریان‌شناسی و قدرت تحلیل مسائل سیاسی، جزو همان بخش معرفت دینی و عمل است. این، وظیفه اصلی نمایندگی است.^{۴۰}

البته روحانیون محترم سپاه به این نکته ظریف کاملاً واقف هستند که بینش و تحلیل سیاسی در مسائل داخلی و جاری کشور با حمایت از برخی احزاب یا افکار سیاسی کاملاً متفاوت است. گرایش نیروهای سپاه به احزاب سیاسی سم مهلکی است که انسجام و وحدت درون سازمانی را به شدت تهدید می‌کند و سپاهیان را از انجام مأموریت و وظایف اصلی باز می‌دارد. از این رو امام (ره)

همواره نیروهای مسلح را از ورود به احزاب و گروه‌های سیاسی برحذر می‌داشت، اما تقویت بصیرت سیاسی را به عموم نیروهای مسلح و خصوصاً سپاه پاسداران انقلاب اسلامی سفارش می‌نمود: «... در حالی که باید دارای دید سیاسی باشند و هرگز کورکورانه عمل نکنند، نباید در اموری که سیاست‌بازان در آن دخالت دارند داخل شوند.»^{۴۱}

تقویت انضباط معنوی

امام، معنویت و انگیزه‌های دینی و معنوی مردم مبارز را مهم‌ترین ویژگی پیدایش و پیروزی انقلاب اسلامی می‌داند و در عرصه جنگ و دفاع و مسائل نظامی، به چهره باطنی و ابعاد معنوی و جنبه ارزشی آن بیشتر اهمیت می‌دهد و معیار شکست و پیروزی در دفاع را معنویت معرفی می‌کند: «زدن و پیروز شدن و فتح کردن و همه این‌ها اگر آن بُعد معنوی‌اش نباشد همه‌اش شکست است.»^{۴۲} ارزش سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به آن است که معنویت بزرگ‌ترین سرمایه، ارزشمندترین گنجینه و برجسته‌ترین مؤلفه هویت و شخصیت اوست و این دستاورد رعایت انضباط معنوی و باطنی پاسداران است.

در آیین‌نامه انضباطی نیروهای مسلح انضباط را از دو جنبه معرفی می‌کند. معنوی و ظاهری. سپس در تبیین انضباط معنوی چنین می‌گوید:

«جنبه معنوی انضباط در اثر ایمان و اعتقاد به خدا و مبانی دین مبین اسلام و انجام فرائض دینی و پایبند بودن به احکام و ارزش‌ها، اخلاق اسلامی، احساس مسئولیت در قبال نظام حکومت اسلامی، میهن و ملت ایشارگر ایران، قانون و وظایف محوله، اعتقاد به منطقی و عادلانه بودن مقررات و اعتقاد به فرماندهان، رؤسا و مدیران و همکاران در پرسنل به وجود می‌آید، به طوری که اگر تمام نظارت‌ها برداشته شود جنبه معنوی انضباط همچنان پابرجا و برقرار می‌ماند. جنبه معنوی انضباط، پایه و اساس تربیت نیروهای مسلح مکتبی، فداکار و وظیفه‌شناس را تشکیل می‌دهد.»^{۴۳} با توجه به این تعریف نسبت، انضباط ظاهری به انضباط معنوی نسبت پوست به مغز است.

امام در چند نوبت به اطاعت باطنی و نظم معنوی نیروهای نظامی اشاره می‌کند و یگان‌ها و نیروهای را برای دفاع از کشور مفید و مؤثر می‌داند که به نظم معنوی آراسته باشد.^{۴۴} البته بحث معنویت و اعتقادات دینی نیروهای مسلح در اندیشه امام و نقش آفرینی روحانیت در سامان یافتن انضباط معنوی به سال‌های قبل از انقلاب بازمی‌گردد، که ایشان در دوران پهلوی اول ضمن نقد مستدل کتاب اسرار، هزار ساله، خطاب به حاکمان طاغوت آن دوران می‌نویسد:

«اگر زمامداران بخواهند روح میهن دوستی و فداکاری در سرباز پیدا شود باید به دست گویندگان روحانی و سخنرانان دینی دایره تبلیغات دینی تشکیل دهند و سربازان را مستقیماً با روحانی تماس دهند، میهن دوستی و روح فداکاری باید از روح خداپرستی و ایمان به غیب در سرباز پیدا شود. این ایمان است که سرباز را تادم آخر دلخوش و سرگرم به کار و به خدمت به میهن نگهداری می‌کند. این ایمان است که سرباز و هر کس دیگر راحتی در خلوت و تنهایی از خیانت به کشور و هم‌میهنان باز می‌دارد. ایمان به خدا است که روح شجاعت و شهامت بیشتر می‌دهد. ایمان به آن جهان و سعادت آن است که انسان را تادم مرگ با پشتکار خستگی‌ناپذیر و دل‌گرمی برای خدمت به برادران دینی خود حاضر می‌کند.»^{۴۵}

اکنون که نیروهای مسلح و به خصوص سپاه پاسداران انقلاب اسلامی از دستاورد عظیم معنوی انقلاب و پیوند با روحانیون بهره‌مند هستند، رسالت آنان تحقق انضباط معنوی است تا نیروها با آراسته شدن به فضایل اخلاقی و استحکام اعتقادات دینی مأموریت‌ها را انجام دهند و مقررات و آئین‌نامه‌ها و دستورات و فرامین سازمانی را دارای پشتوانه دینی بدانند نه این که صرفاً یک سلسله قوانین نظامی بدون محتوا بپندارند.

مقام معظم رهبری درباره نقش تعیین‌کننده و مؤثر روحانیون در ضمانت بقای معنویت سپاه می‌فرماید:

قوام و شخصیت سپاه به معنویتش است و این معنویت، از طریق شما آقایان و علمای محترم که معلمان اخلاق و معنویت و تزکیه هستید؛ قابل تأمین است.^{۴۶}

موفقیت سپاه در پاسداری از دستاوردهای انقلاب، آرام‌سازی آشوب‌های استانی و امنیت داخلی، حماسه‌آفرینی هشت سال دفاع و سایر عرصه‌ها و صحنه‌های پاسداری، مرهون جنبه معنوی روحیه سلحشوری است؛ اکنون که از این سال‌های بحران و حماسه فاصله گرفته‌ایم و نسل سوم در آستانه ورود به نیروهای مسلح و سپاه قرار دارند، ضرورت توجه به انضباط معنوی بیش از پیش احساس می‌شود. امام چند ماه پس از دوران دفاع مقدس، اصل بازسازی معنوی نیروهای مسلح را یادآور شدند.^{۴۷} مقام معظم رهبری نیز بارها بحث نوسازی معنوی را به عنوان گام چهارم انقلاب مطرح ساخته‌اند.^{۴۸} بنابراین شایسته است که «امور روحانیون» با طراحی برنامه‌های جدید و سامان‌دهی برادران روحانی و فاضل، پایه‌های انضباط معنوی پاسداران را مستحکم سازند و آفت دنیاگرایی و بی‌نظمی دینی و ارزشی را هوشمندانه دفع کنند تا کارآمدی سپاه حفظ شود و ارزش‌های انقلاب و دفاع مقدس در نسل جدید استمرار یابد. مقام معظم رهبری هم به این مسأله توجه جدی نموده است:

هر کس که وارد سپاه شد، در زیر شعاع تربیت و اراده معنوی شما روز به روز کمالات معنوی‌اش بیشتر شود و پیشرفت کند؛ نباید هیچ اُفت روحی و معنوی در سپاه مشاهده شود.^{۴۹}

رشد فرهنگ خانواده پاسداران

پیدایش نسل سوم انقلاب در جمع خانواده سپاه دل‌مشغولی‌هایی را برای ایثارگران دوره اول انقلاب پدید آورده است؛ هر چند این نوجوانان از طریق مراکز علمی و آموزشی و رسانه‌های جمعی تغذیه فکری می‌شوند، اما متولیان فکری و فرهنگی سپاه باید برای حفظ سلامت فرهنگی محیط خانواده پاسداران بیشتر چاره‌اندیشی کنند، این نسل باید با تاریخ و مبانی فکری انقلاب، حماسه‌ها و ارزش‌های دفاعی مقدس آشنا شود و اسوه‌ها و الگوهای این انقلاب و نظام را بشناسد. بنابراین می‌توان با شیوه‌های نوین آموزشی و تربیتی کیفیت فرهنگ و اخلاق خانواده را ارتقا داد و این توصیه مقام معظم رهبری را محقق ساخت:

به وضعیت اخلاقی و تربیتی همه افراد و نیز خانواده‌های فداکار آنان، همت گماشته شود و از روش‌های کارآمد هنری در این مورد استفاده شود.^{۵۰}

پی‌نوشتها:

۱. الاحتجاج، طبرسی، ج ۲، ص ۳۸۵، منشورات اعلمی، بیروت.
۲. صحیفه امام، ج ۱۵، ص ۳۲۹.
۳. همان، ج ۲۱، ص ۲۷۴.
۴. همان، ج ۵، ص ۲۷۹.
۵. اقتباس از حدیث «أَلْفَقِهَاءُ أُنَاءِ الرُّسُلِ» کافی، کلینی، ج ۱، ص ۴۶، حدیث ۵، دارالتعارف، بیروت.
۶. اقتباس از حدیث «إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ» همان، ص ۳۲، حدیث ۲.
۷. اقتباس از حدیث «أَلَلَّهُمُّ اِرْحَمْ خَلْفَانِي» وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی، ج ۱۸، ص ۶۵، حدیث ۵۰، کتابفروشی اسلامیة، تهران.
۸. برای آشنایی بیشتر به این موضوع ر. ک. دوره سه جلدی تحلیلی از نهضت امام خمینی، سید حمید روحانی و دوره ده جلدی نهضت روحانیون ایران، علی دوانی.
۹. برای آشنایی بیشتر با فعالیت‌های روحانیون در جبهه ر. ک. جلد ۵ عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس، علی شیخیان.
۱۰. شمع محفل خاتم، ص ۱۴۹، جواد معدنی، معاونت فرهنگی نیروی زمینی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
۱۱. ر. ک. صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۷۶.
۱۲. صحیفه نور، ج ۱۵، ص ۱۹۹.
۱۳. همان.
۱۴. دیدار مقام معظم رهبری با مسئولان نمایندگی ولی فقیه در سپاه، ۱۶/۱۲/۷۴.

۱۵. صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۹۲.
۱۶. پرواز در پرواز، خاطراتی از شهید حجة الاسلام والمسلمین حاج شیخ فضل الله محلاتی، بازنویس مسعود انصاری‌راد، ص ۱۳۲، معاونت امور مطبوعاتی و تبلیغاتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۷. صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۱۳۵.
۱۸. روزنامه جمهوری اسلامی، ۷۴/۲/۵.
۱۹. شعر از نظامی گنجوی به نقل از امثال و حکم دهخدا، ج ۲، ص ۹۵۴.
۲۰. صحیفه نور، ج ۱۹، ص ۹۲.
۲۱. صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۲۰۲.
۲۲. ر.ک. صحیفه نور، ج ۱۶، ص ۱۳۷.
۲۳. همان، ج ۶، ص ۲۶۵.
۲۴. بیانات در جمع مسئولان سپاه ولی امر، ۷۲/۸/۲۵.
۲۵. به غیر زبان خویش مردم را [به نیکی‌ها] دعوت کنید، کافی، ج ۲، ص ۷۸، حدیث ۱۴.
۲۶. شعر از فردوسی به نقل از امثال و حکم دهخدا، ج ۲، ص ۸۳۹.
۲۷. بیانات در جمع مسئولان دفاتر نمایندگی ولی فقیه در سپاه، ۷۹/۱۰/۱۱.
۲۸. بیانات در دیدار با عقیدتی سیاسی نیروی انتظامی، ۷۰/۱۱/۲.
۲۹. صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۱۳ و ۱۵.
۳۰. ر.ک. رهنمود و انتظار، ص ۱۴ و ۸۴، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ۱۳۸۱.
۳۱. جمهوری اسلامی، ۶۳/۲/۶.
۳۲. پرواز در پرواز، ص ۱۵۳.
۳۳. صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۹۸ و ۹۹.
۳۴. حدیث ولایت، ج ۵، ص ۲.
۳۵. صحیفه نور، ج ۱۵، ص ۱۹۹.
۳۶. صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۲۷۷.
۳۷. حدیث ولایت، ج ۵، ص ۲.
۳۸. اصول کافی، ج ۱، ص ۲۷.
۳۹. دیدار با فرماندهان سپاه، ۷۱/۶/۲۶.
۴۰. حدیث ولایت، ج ۳، ص ۱۸۷.
۴۱. صحیفه نور، ج ۱۴، ص ۶۱.
۴۲. همان، ج ۱۹، ص ۱۲۹.
۴۳. آئین‌نامه انضباطی نیروهای مسلح، اداره نیروی انسانی ستاد مشترک، ص ۵ و ۶.
۴۴. ر.ک. صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۴۰۸ و ج ۱۳، ص ۴۱.
۴۵. کشف اسرار، امام خمینی، ص ۲۴۸، انتشارات آزادی.
۴۶. حدیث ولایت، ج ۱، ص ۲۵۶.
۴۷. ر.ک. صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۳۵۸. (نیروهای مسلح در دوران بازسازی باید به اصل بازسازی معنوی و اعتقادی نیز توجه کافی داشته باشند).
۴۸. ر.ک. به بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ‌های ۷۵/۱۲/۱۸ و ۷۶/۹/۷.
۴۹. حدیث ولایت، ج ۳، ص ۱۸۹.
۵۰. همان، ج ۸، ص ۳۳.

